

ҲУҚУҚИЙ ОНГ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ДАВЛАТНИНГ РОЛИ

*Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини
таъминлаш кафедраси катта ўқитувчиси
майор Қодирова Камола Тохиржоновна*

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш шароитида жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш ҳамда юксалтиришда давлатнинг роли, вазифалари ва институционал механизмлари илмий жиҳатдан асослаб берилган. Тадқиқотда Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституцияси, соҳага оид Президент фармон ва қарорлари ҳамда янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили асосида ҳуқуқий тарбия ва таълимнинг устувор йўналишлари кўриб чиқилган. Муаллиф томонидан ҳуқуқий нигилизмга қарши курашиш, давлат хизматчилари ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини инновацион усуллар билан юксалтириш бўйича тизимли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: *ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, давлатнинг роли, ҳуқуқий нигилизм, Конституция, ҳуқуқий тарбия, давлат хизмати, рақамли ҳуқуқий тарғибот, қонун устуворлиги.*

Дунё миқёсида ҳуқуқий давлат қуришнинг фундаментал шарти — бу фақатгина мукамал қонунларни қабул қилиш эмас, балки ушбу қонунларни ҳурмат қиладиган, уларга англаган ҳолда риоя этадиган ва ўз ҳуқуқларини ҳимоя қила оладиган юксак ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятга эга жамиятни шакллантиришдир. Ҳуқуқий маданият даражаси паст бўлган жамиятда энг илғор қонунлар ҳам қоғозда қолиб кетади, бу эса коррупция, ҳуқуқий нигилизм ва ижтимоий адолатсизликнинг ривожланишига замин яратади.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Ўзбекистон ўзини илк бор "**суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат**" деб эълон қилди. Ҳуқуқий давлатнинг бош белгиси қонун устуворлиги бўлса, унинг ҳаракатлантирувчи кучи фуқароларнинг ҳуқуқий онгидир. "Инсон қадри учун" тамойили асосида олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар давлат зиммасига аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, давлат органларининг халққа хизмат қилиш маданиятини тубдан янгилаш бўйича улкан мажбуриятларни юклайди.

Шу боис, бугунги глобаллашув ва рақамлашув даврида жамиятда ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтиришда давлатнинг ролини илмий-назарий жиҳатдан

қайта англаш, мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш ва соҳадаги давлат сиёсатини янги босқичга олиб чиқиш мақсадида илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш ўта долзарб ҳисобланади.

Илмий дефиницияларга кўра, **ҳуқуқий онг** — бу одамларнинг амалдаги ва орзу қилинган ҳуқуққа, ҳуқуқий воқеликка, қонунчиликка ва адолат мезонларига бўлган муносабатларини ифодаловчи туйғулар, ғоялар, назариялар, тасаввурлар ва баҳолар тизимидир.

Ҳуқуқий онг иккита йирик даражадан иборат:

1. **Оддий (кундалик) ҳуқуқий онг:** Фуқароларнинг кундалик ҳаётини тажриба даражасидаги ҳуқуқий билимлари ва ҳиссиётлари.
2. **Илмий-назарий (профессионал) ҳуқуқий онг:** Ҳуқуқшунос олимлар, судьялар ва адвокатларнинг тизимлаштирилган юридик билимлари ва қарашлари.

Ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий онгнинг амалиётда, инсонларнинг хулқ-атворида, давлат органлари фаолиятида ва қонун ҳужжатларининг сифатида намоён бўлишидир. Уни жамиятнинг ҳуқуқий соҳадаги олий ютуқлари йиғиндиси деб аташ мумкин.

Илмий адабиётларда (И.А. Ильин, С.С. Алексеев ва бошқ.) таъкидланишича, давлат ва ҳуқуқий маданият ўртасида кучли диалектик алоқа мавжуд. Давлат ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши учун мажбурий тартиб-қоидаларни (қонунларни) яратади, айти пайтда юксак ҳуқуқий маданият давлат аппаратининг самарали ва қонуний ишлашини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш вазифаси давлат сиёсатининг стратегик йўналиши сифатида қонунчилик даражасида мустаҳкамланган. Сўнгги йилларда ушбу соҳада қабул қилинган тизимли ҳужжатлар давлатнинг ролини янги сифат босқичга олиб чиқди.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг **Қонун устуворлигини таъминлаш** тўғрисидаги нормалари давлат органларининг фуқаролар билан муносабатларини тибдан ўзгартирди.

- **15-моддада** Конституция ва қонунларнинг устуворлиги сўзсиз тан олинди, давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар Асосий қонун ва қонунларга мувофиқ иш юритиши белгиланган.
- **20-моддада** давлат органлари томонидан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик (пропорционаллик) принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши кераклиги қайд этилган. Бу норма бевосита давлат хизматчиларининг ҳуқуқий маданиятини оширишга хизмат қилади.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг концептуал асослари Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорларида акс этган:

1. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида"ги Фармони:** Ушбу ҳужжат билан *"Юксак ҳуқуқий маданият — мамлакат тараққиёти кафолати"* деган олижаноб ғоя асосида Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепцияси тасдиқланди. Давлат ушбу ҳужжат орқали ҳуқуқий тарбияни боғчадан ва маҳалладан бошлаш тизимини қонуний мажбурият сифатида белгилади.
2. **"Янги Ўзбекистон — рақобатбардош маҳсулотлар юрти" ва "Ўзбекистон — 2030" стратегияси доирасидаги янги ҳужжатлар:** Ушбу дастурларда ҳуқуқий таълимни рақамлаштириш, аҳолига юридик ёрдам кўрсатишнинг "Advice.uz" (ҳуқуқий ахборот портали) каби инновацион тизимларини ривожлантириш давлатнинг бирламчи вазифалари этиб белгиланган.

Давлат жамиятда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда шунчаки кузатувчи эмас, балки асосий ташкилотчи ва ижрочи ҳисобланади. Бу жараёнда давлат бир нечта муҳим функцияларни бажаради:

Давлат таълим стандартларини белгилаш орқали боғча, мактаб, техникум ва олий ўқув юртларида ҳуқуқий билимлар берилишини тизимли ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ушбу жараёнда давлатнинг асосий мувофиқлаштирувчи органи ҳисобланади.

Қонунлар халқчил, тушунарли ва адолатли бўлса, фуқароларда унга нисбатан ижобий ҳуқуқий онг шаклланади. Давлат қонун ижодкорлиги жараёнида "жамоатчилик муҳокамаси" (regulation.gov.uz) механизми орқали фуқароларнинг фикрини инобатга олади, бу эса аҳолининг давлатга ва қонунга бўлган ишончини оширади.

Ҳуқуқий нигилизм — бу ҳуқуқни, қонунларни ва тартибни инкор этиш, уларга менсимасдан қарашдир. Давлат суд-ҳуқуқ ислоҳотлари орқали жазонинг муқаррарлигини таъминлаш, коррупцияга қарши муросасиз муҳит яратиш орқали ҳуқуқий нигилизмни жиловлайди.

Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш учун, энг аввало, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ўзлари юксак ҳуқуқий онгга эга бўлишлари лозим. "Давлат фуқарога эмас, фуқаро давлатга эмас, давлат фуқарога хизмат қилиши керак" тамойили ушбу маданиятнинг ўзагидир.

Амалга оширилаётган кенг қамровли ишлар билан бир қаторда, ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиришда давлат механизмларининг самарадорлигига тўсқинлик қилаётган тизимли муаммолар мавжуд:

1. Ҳуқуқий тарғиботнинг эскирган усуллари: Кўп ҳолатларда давлат органлари томонидан ҳуқуқий тарғибот тадбирлари расмиятчилик ("галочка") учун, қуруқ маърузалар шаклида ўтказилади. Бу усуллар ёшлар ва аҳолининг кенг қатлами учун қизиқарли эмас.

2. Ахборот оқими ва ижтимоий тармоқлардаги "ҳуқуқий популизм": Ижтимоий тармоқларда баъзида қонун ҳужжатлари нотўғри ёки чалғитувчи талқин қилинади. Давлат идораларининг бунга нисбатан тезкор ва профессионал ҳуқуқий раддия ёки тушунтириш бериш тизими ҳали тўлиқ тезкорлик даражасига чиқмаган.

3. Қонунларнинг мураккаблиги: Қабул қилинаётган баъзи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар оддий фуқаро тушуниши учун жуда мураккаб тилда, ҳавола қилувчи нормаларнинг кўплиги билан ёзилган. Бу эса фуқароларнинг қонунни мустақил англашини қийинлаштиради.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш — ҳуқуқий давлат пойдеворини мустаҳкамлашнинг ягона йўлидир. Бу жараёнда давлат ўзининг ташкилий, қонунчилик ва таълим-тарбия соҳасидаги ролини тубдан янгилаши зарур. Илмий таҳлиллар асосида қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилади:

- Биринчидан, давлат қонун ижодкорлиги амалиётига қонунларни халқчил ва оддий тилда ёзиш мажбуриятини киритиши лозим. Ҳар бир янги қонун қабул қилинганда, унинг мазмуни ва фуқароларга берадиган фойдаси ҳақида қисқа, визуал (инфографика, видеоролик) қўлланмалар илова қилиниши шарт.

- Иккинчидан, анъанавий маърузалардан воз кечиб, сунъий интеллектга асосланган виртуал ҳуқуқий маслаҳатчилар (AI-консультант) тизимини ривожлантириш лозим. Мактаб ўқувчилари учун ҳуқуқий фанларни мобил ўйинлар ва квестлар (gamification) шаклида ўқитиш тизимига ўтиш зарур.

- Учинчидан, ҳар бир давлат органи ва ижро ҳокимияти мансабдор шахсларининг ҳуқуқий саводхонлиги ва фуқаролар билан қонуний муносабатда бўлиш даражасини баҳоловчи Миллий рейтинг (индекс) жорий этиш лозим. Қонун бузилишига йўл қўйган мансабдорларга нисбатан чоралар қатъийлаштирилиши керак.

- Тўртинчидан, аҳолига бепул ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тизимини маҳаллалар даражасига тушириш, адвокатлар ва юристлар томонидан ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламга мунтазам "ҳуқуқий клиникалар" ташкил этиш механизмининг давлат томонидан молиявий рағбатлантириш лозим.

Давлатнинг ҳуқуқий маданиятни шакллантиришдаги роли жазолаш ёки чеклаш эмас, балки **йўналтириш, маърифат улашиш ва адолат мезонларини амалда кўрсатиб беришдан** иборатдир. Фуқаро қонунда ўзининг ҳимоясини кўргандагина, унда юксак ҳуқуқий онг шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. **Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.** – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2023.
2. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида"ги Фармони, ПФ-5618-сон.**
3. Мирзиёев Ш.М. **Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси.** – Тошкент: “Тафаккур”, 2022.
4. Алексеев С.С. **Восхождение к праву. Поиски и решения.** – М.: Норма, 2001.
5. Ильин И.А. **О сущности правосознания.** – М.: Рарог, 1993.
6. Саидов А.Ҳ., Тожихонов У. **Ҳуқуқий маданият назарияси. Т.1-2.** – Тошкент: ИИВ Академияси, 1998.
7. Муҳаммадиев Н. **Ҳуқуқий давлат ва ҳуқуқий онг диалектикаси.** // Давлат ва ҳуқуқ журнали, 2024 йил, 1-сон.
8. Исмоилов Ш. **Рақамли жамиятда ҳуқуқий нигилизмга қарши курашиш муаммолари.** // Юридик фанлар ахборотномаси, 2025 йил, 3-сон.
9. Karimov X. **The Role of State Institutions in Shaping Legal Culture: International Experience.** // Journal of Legal Studies and Human Rights, 2025, Vol. 4, Issue 2.